

سلماس

حسن سپهر فر، سیروس علی اکبرزاده

شهرستان سلماس (شاپور پیشین) یکی از شهرستان‌های استان آذربایجان غربی است که در قسمت شمالی این استان قرار دارد. مرکز این شهرستان شهر سلماس است. این شهرستان به دو بخش کوهسار و مرکزی تقسیم شده است. مرکز بخش کوهسار شهر کتبان و مرکز بخش مرکزی شهر سلماس است. در این گفتار به بررسی بخشی از میراث پزشکی سنتی این منطقه می‌پردازیم.

جدول پراکندگی داروهای گیاهی به تفکیک مناطق بررسی شده

نام داروی گیاهی	سلماس	تازه شهر	اوربان	زیندشت	قصر یک	آشناک	اسپی دره	چوپانلو
کهلپیک اُنی	×	×		×		×	×	×
یارپیز	×					×		
ساری گُل	×							
تَزَه پنیر		×						
خاکشیر سُوَرَن		×						
بیزو شا		×						×
گاوزبان		×						×
گیاجا				×				
شیرین بیان	×	×	×	×	×	×	×	×
موشاروک					×			
دولک					×			
گَزو					×			
سوو					×			
بل ک هوزار					×			

			×					آگیرو
×	×	×	×	×	×	×	×	یونجه
			×					برگ ویز
×								ختمی
×								کَبَر
×								أمن کومجی
		×						خیرابک
		×						سیر کوهی
					×			حلقه دوز

نام داروی غیر گیاهی	سلماس	تازه شهر	اوربان	زیندشت	قصریک	آشناک	اسپی دره	چوپانلو
سقر			×					
آرد تفت داده				×	×	×	×	×
عرق								×
یارپیز	×							
شیر حلقه دوز		×		×				
روغن کرچک								
روغن بزرک			×					
یاوشان		×						
دوشاب		×						
استخوان		×						
زرده تخم مرغ		×						
نمک							×	
ماست		×		×				
شیر							×	
ماست کیسه	×							
گل			×					
خاکستر پارچه				×		×	×	
خاک قند				×				
پیشاب						×		
گوشت خام	×	×	×	×	×	×	×	×
جگر سفید	×	×	×	×	×	×	×	×

بیماری‌های جسمی

دندان‌درد تازه‌شهر:

- مقداری زرده تخم‌مرغ پخته را روی دندان می‌گذارند.
- مقداری زنجبیل بر محل دندان‌درد می‌پاشند.
- در همین شهر و روستاهای اوربان و چوپانلو نیز مقداری تریاک بر محل درد می‌گذارند.
- در روستای اوربان نیز مقداری سقز را داغ کرده بر دندانی که درد دارد می‌گذارند.
- در روستای زیندشت و شهر سلماس میلی را داغ کرده بر محل کرم‌خوردگی دندان فرو می‌کنند یا با کلبتین می‌کشیدند.
- در روستا آشناک مقداری از بذر گیاهی به نام خیرابک (xirâbak) بر محل می‌ریزند.
- در روستای اسپه‌دره مقداری نمک می‌ریزند.

گوش درد معمول‌ترین درمان جهت التیام گوش‌درد در نقاطی چون شهر تازه‌شهر، اوربان، زیندشت آشناک و قصریک گرم کردن مقداری روغنی حیوانی زرد داخل پوست پیاز و ریختن آن داخل گوش است.

- در روستای اسپه‌دره مقداری از شیر گیاهی به نام نوژدایی (nuždâyi) داخل گوش می‌ریزند.

اسهال در شهر تازه‌شهر و زیندشت برای درمان و قطع اسهال به بیمار یا ماست می‌خوراند یا کوکویی، تهیه شده از تخم‌مرغ و نعنا می‌دهند.

در روستای زیندشت و اوربان مقداری آرد را تفت داده با ترکیبی از روغن به بیمار می‌خوراند در روستای قصریک برای درمان اسهال مقداری سیر کوهی را به همراه ماست به بیمار می‌خوراند. در روستای آشناک برای قطع اسهال به بیمار چای پررنگ یا گندم تفت‌داده را به همراه چای خشک می‌دهند.

در شهر سلماس ترکیبی از نعنا و ریحان را به زرده‌تخم‌مرغ آب‌پز شده افزوده و می‌خورند. در روستای چوپانلو مقداری عرق آویشن می‌خورند.

یبوست

- در شهر سلماس مستی از پونه را جوشانده می‌خورند یا روغن بادام تلخ می‌خورند.

- در شهر تازه‌شهر و روستای زیندشت قطره‌ای از شیر گیاهی به نام حلقه‌دوز را روی قند ریخته و به شخص بیمار می‌دهند تا بخورد. استفاده بیش از حد حتی دو یا سه قطره از شیر این گیاه شخص را دچار اسهال مفرط می‌کند.

- در روستای اوربان برای درمان یبوست مقداری روغن کرچک یا بزرگ می‌خورند.

- در روستای آشناک برای درمان شخصی که یبوست دارد یا شیر می‌دهند یا آرد را با شکر و روغن و مقداری شیر ترکیب کرده بعد از گرم کردن می‌خورند.

دل درد در اغلب نقاط بررسی شده برای درمان دل درد جوشانده مشتبی از برگ‌های آویشن را که در زبان ترکی کهلیک اوتی و در کردی جاتره نامیده می‌شود میل می‌کنند.

- در شهر سلماس گل‌های خشک‌شده گیاهی به نام ساری گل را سابیده سپس یک قاشق مرباخوری از آن را با مخلوطی از آب تند میل می‌کنند.

- در شهر تازه‌شهر قصریک علاوه بر جوشانده آویشن، جوشانده نعنا کوهی هم مصرف می‌کنند در روستای چوپانلو اوربان برای درمان دل درد عرق آویشن می‌خورند.

آرامش بخشیدن به اعصاب برای آرامش بخشیدن به اعصاب در شهر تازه‌شهر جوشانده مشتبی گل گاوزبان را میل می‌کنند.

سر درد در شهر سلماس برای درمان سر درد به شیوه‌های زیر عمل می‌کردند:

مقداری گندم را برشته کرده در ظرف سفالینی ریخته و بر سر شخص بیمار قرار می‌دهند. یا دستمالی دور سر را می‌بندند.

اگر سر درد به همراه آب ریزش بینی و چشم باشد پیش دعانویس رفته و دعای نزله از وی می‌گیرند. دعانویس دعای فوق را بر تخم‌مرغی خوانده سپس از بیمار می‌خواهد که به قبرستان رفته و آن را روی قبر شخصی که در اثر سانحه‌ای کشته شده بشکند.

- در روستای اوربان مقداری زنجبیل را کوبیده بعد از جوشاندن بر پیشانی می‌مالند یا قاچی از سیب‌زمینی را بریده و بر پیشانی می‌بستند.

گزیدگی

در شهر سلماس برای درمان مارگزیدگی دو طرف محل گزیدگی را بسته بعد از ایجاد شکاف مناسب روی محل نیش‌زده مقداری ماست کیسه می‌مالند تا زهر بیرون کشیده شود.

زنبور گزیدگی در روستای اوربان برای درمان زنبورگزیدگی روی گزیدگی مقداری گل یا شیره دوشاب می‌مالند.

حجامت کردن اغلب برعهده زنان خبره در این کار بود. حجامت اغلب در بهار رونق بیشتری داشته است. معمول‌ترین نقطه از بدن شخص جهت حجامت ما بین دو کتف حدوداً در انتهای مهره‌های گردن است. این شیوه درمانی اغلب برای درمان بادهای بدن و بیرون کشیدن خون زاید کثیف، از بین بردن جوش‌های بدن و درمان سرماخوردگی کاربرد داشته است، برای حجامت کردن ابتدا مابین کتف‌ها چند تیغ به صورت عمودی زده سپس با شاخ خون محل مکیده می‌شد.

جراحات، نحوه بند آوردن خونریزی‌ها، و بیماری‌های پوستی

- مقداری یونجه تازه را جویده بر محل خونریزی می‌گذارند.
- مقداری عسل بر محل بریده شده می‌گذارند.

- مقداری خاکستر کهنه بر محل بریده شده می‌گذارند.

- مقداری خاک قند بر محل بریده شده می‌گذارند.

- مقداری پیشاب بر خونریزی می‌ریزند.

- مقداری چای خشک را جویده بر محل خونریزی ناشی از بریدگی‌ها می‌مالند.

- برای بند آوردن خونریزی بینی مقداری تره را جویده آبش را در بینی می‌ریزند.

زرد زخم در شهر سلماس مقداری زاج سفید را به اضافه کمی آب روی دوده ته‌دیگ ساییده مایع به دست آمده را بر محل زرد زخم می‌مالند.

- در شهر تازه شهر مقداری کشک را با کمی آب روی دوره ته‌دیگ ساییده مایع به دست آمده را بر محل زرد زخم می‌مالند.

بیرو یا دمپرو (biro/ damiro): بیرو نام کردی، دمپرو نام ترکی نوعی زخم است. این زخم نوعی از بیماری‌های پوستی است که اغلب روی سر یا دست بروز می‌کند و نشانه‌هایی چون سرخ شدن محل، خارش، ترک برداشتن پوست و تراوش خون آبه داشته که در نهایت با خاراندن تبدیل به زخم می‌شود. برای درمان این زخم به شیوه‌های زیر عمل می‌کردند:

- در شهر سلماس مقداری سقز بر زخم می‌گذارند با قاچی از گوجه‌فرنگی را بریده روی زخم می‌مالند.

- در روستای زیندشت هم مقداری سیر می‌مالند.

- در روستای آشناک هم اعتقاد بر این است که اگر ملای روستا بر هفت عدد جو دعایی خوانده سپس آن را قطعه‌قطعه کرده در محلی چال کند با پوسیده شدن جوها زخم نیز خوب می‌شود.

شکسته‌بندی

کوفتگی معمول‌ترین شیوه درمان در مناطق بررسی شده گذاشتن مقداری گوشت خام یا جگر سفید. علاوه بر مورد فوق در شهر سلماس نیز خمیری از کره تهیه کرده و روی عضو می‌بندند یا در روستای زیندشت مقداری خاکستر تنور روی عضو قرار می‌دهند.

دررفتگی به‌طور کلی برای انداختن عضو در رفته ابتدا محل را با آب ولرم یا روغن برای مدتی مالش می‌دهند تا عضو نرم شود سپس با توجه به نوع دررفتگی شکسته‌بند با مهارتی که دارد عضو را جابه‌جا کرده در جای اصلی خود می‌اندازد. برای جانداختن استخوان‌های کف پا بعد از مالش دادن پا با آب گرم کف پا را روی دستمالی گذاشته و از رو گرهی به آن می‌زنند سپس شکسته‌بند کمی آن را پیچ می‌دهد. در نهایت با فشار پای خود که روی پای مصدوم می‌آورد باعث قرار گرفتن استخوان‌های دررفته در جای اصلی خود می‌شود. یا زیر پای مصدوم کوزه‌ای سفالین گذاشته سپس شکسته‌بند با فشار پای خود که بر پای مصدوم وارد می‌آورد باعث شکسته شدن کوزه سفالین شده در نتیجه استخوان‌ها در جای خود قرار می‌گیرند.

جانداختن شانه برای جانداختن دررفتگی شانه پارچه گلوله‌ای شکل را، که از قبل آماده می‌کنند، زیر بغل گذاشته سپس شکسته‌بند دست مصدوم را به طرف داخل بدن می‌کشند.

دررفتگی لگن در شهر سلماس سابقاً برای جانداختن استخوان لگن پا گاو میشی را با خوراندن مقداری نمک تشنه می‌کردند سپس مصدوم را سوار بر گاو میش کرده آن‌گاه دو پای وی را زیر شکم حیوان می‌بستند. سپس به گاو میش آب می‌خوراندند. در نهایت با بزرگ شدن شکم گاو میش پاهای مصدوم نیز از هم فاصله گرفته باعث افتادن استخوان لگن در جای اصلی خود می‌شود.

شکستگی‌ها معمول‌ترین مرهم‌ها در نقاط بررسی شده برای درمان عضو شکسته شده به شرح زیر است.
- زرده تخم مرغ را با مقداری آرد ترکیب کرده روی عضو می‌بندند.

- تخم مرغ را با سریشم ترکیب کرده بر روی عضو می‌بندند.

- در روستای قصریک ماهی را با گوشت و استخوان کوبیده و بر شکستگی می‌بندند. همچنین برای کشیده شدن باد عضو شکسته شده مقداری کشمش را با سماق کوبیده روی عضو می‌بندند.

- در مواردی هم مقداری سقر را گرم کرده روی عضو شکسته شده یا ترک خورده می‌بندند.

- در صورتی که عضو شکسته شده از نوع باز نباشد شکسته‌بند با لمس عضو استخوان‌های شکسته شده را در صورتی که جابه‌جا شده باشند در محل اصلی خود قرار داده، سپس یکی از مرهم‌هایی را که قبلاً ذکر شد روی تنزیب یا پارچه متقالی که آب دیده نباشد کشیده روی عضو می‌بندد. آن‌گاه برای ثابت کردن عضو چهار تخته به پهنای ۷-۵ سانتی‌متر تهیه کرده در چهار سوی عضو قرار می‌دهند سپس با مقداری پارچه تمیز آن را می‌بندند.

اشخاصی که به امور مختلف طب سنتی می‌پردازند

دلاک‌ها کار ختنه کردن اولاد ذکور را برعهده دارند.

شکسته‌بندها، که در زبان محلی سینیق چی و بعضاً جراح یا اوستا (jarrah) و (siniqçi) نامیده می‌شوند، صرفاً به کار شکسته‌بندی می‌پردازند.

ماما گرفتن بچه را هنگام زایمان برعهده دارد.

حجام زنانی هستند که کار حجامت کردن را برعهده دارند.

دعانویس‌ها آخوند یا سیده‌های محلی کار نوشتن دعا را برای درمان بیماری‌های روحی یا بعضی از بیماری‌های جسمی را برعهده دارند.

سلمانی‌ها مردانی که علاوه بر اصلاح سر و صورت کشیدن دندان را نیز برعهده داشتند.

حکیم عموماً اشخاصی هستند که در تجویز داروهای گیاهی نسبت به دیگران خیره هستند.

اُتاچی (otâçe) در شهر تازه‌شهر اتاچی‌ها اشخاصی بودند که صرفاً در درمان بیماری‌های چشم خبره بودند.

ابزار و وسایل مورد استفاده در طب سنتی

- کلبتین وسیله‌ای برای کشیدن دندان بود.
- شاخ گاو برای مکیدن خون هنگام حجامت کردن به کار می‌آمد.
- تیغ دلاکی ئول گوچ (īlgūj) برای بریدن پوسته آلت هنگام ختنه کردن و شکاف دادن مابین کتف‌ها در حجامت کردن استفاده می‌شد.
- تخته‌های پهن در شکسته‌بندی برای ثابت نگه داشتن عضو به کار می‌آید.
- تنزیب یا پارچه متقالی آب ندیده برای بستن زخم‌ها یا کشیدن مرهم روی آن استفاده می‌شود.
- میل تکه سیمی که برای سوزاندن داخل دندان‌های کرم‌خورده استفاده می‌شد.
- پارچه گوله شده در جا انداختن دررفتگی شانه‌ها به کار می‌آید.
- کوزه سفالین در جا انداختن دررفتگی کف پا به کار می‌آید.
- گاو میش یا دیگر گاوها در جا انداختن استخوان لگن به کار می‌آیند.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی